

ТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН М.М. СИНЕЛЬНИКОВА У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета роботи передбачає культурологічний аналіз методологічних засад дослідження творчого феномену М.М. Синельникова у контексті формування культурного простору України кінця ХІХ – початку ХХ століття. **Методологія** дослідження у відповідності до культурологічного дискурсу, базується на використанні основних методів наукового пізнання: системно-аналітичного – з метою вивчення культурологічної, мистецтвознавчої, філософської літератури з обраної теми; компаративного – для встановлення схожості і відмінностей у трактуванні історичних явищ у світлі піднятої теми з позицій минулого й сучасного наукових поглядів; узагальнення – з метою концептуалізації поняття «творчий феномен М.М. Синельникова» у часопросторі української культури від доби модерну до постмодерну. **Наукова новизна** роботи полягає у зверненні до забутої сьогодні, проте визначної у свій час, постаті актора, режисера, педагога, антрепренера М.М. Синельникова, культурницька діяльність якого значною мірою позначилась на становленні та розвитку основоположних засад вітчизняної театральної культури; у концептуалізації мистецького надбання Майстра і актуалізації культурно-творчих постулатів його діяльності у сучасному мистецькому полі. **Висновки.** У статті обґрунтовується необхідність культурологічного дослідження творчого феномену М.М. Синельникова, концептосфера діяльності якого набула визначної ваги і мала реформаторський вплив на формування, становлення та розвиток культурно-мистецького простору України кінця ХІХ – початку ХХ століття; **переосмислення й актуалізація його художньо-естетичних постулатів в умовах сьогодення.**

Ключові слова: культура, діалог культур, філософія, мистецтво, актор, режисер, педагог, антрепренер.

Лукашева Людмила Тимофеевна, аспирантка Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Творческий феномен Н.Н. Синельникова в поиске нового научного осмысления

Цель работы предполагает культурологический анализ методологических основ исследования творческого феномена Н.Н. Синельникова в контексте формирования культурного пространства Украины конца ХІХ – начала ХХ веков. **Методология** исследования в соответствии с культурологическим дискурсом, базируется на использовании основных методов научного познания: системно-аналитического – с целью изучения культурологической, искусствоведческой, философской литературы по избранной теме; компаративного – для определения сходства и отличия в трактовке исторических явлений в свете поднятой темы с позиций прошлого и современного научных взглядов; обобщения – с целью концептуализации понятия «творческий феномен Н.Н. Синельникова» во временном пространстве украинской культуры от эпохи модерна до постмодерна. **Научная новизна** работы состоит в обращении к забытой сегодня, но выдающейся в свое время личности актера, режиссера, педагога, антрепренера Н.Н. Синельникова, культурницькая деятельность которого в значительной степени отразилась на становлении и развитии основополагающих принципов отечественной театральной культуры; в концептуализации культурного наследия Мастера и актуализации культурно-художественных постулатов его деятельности в практике современного искусства. **Выводы.** В статье обосновывается необходимость культурологического исследования творческого феномена Н.Н. Синельникова, концептосфера деятельности которого имела реформаторское воздействие на формирование, становление и развитие культурно-творческого пространства Украины конца ХІХ – начала ХХ века; переосмысление и актуализация его художественно-эстетических постулатов в условиях современности.

Ключевые слова: культура, диалог культур, культуротворческая сущность, культура личности, творческая личность.

Lukasheva Liudmyla, postgraduate Student of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Creative phenomenon of M.M. Sinelnikov in the search for a new scientific understanding

Purpose of the work involves a cultural analysis of the methodological foundations of the creative phenomenon of M.M. Sinelnikov in the context of the formation of the cultural space of Ukraine of the late ХІХ – early ХХ centuries. **The methodology** of the study is based on the use of basic methods of scientific knowledge: system-analytical – in order to study cultural, art, philosophical literature on the chosen topic; comparative – to determine the similarities and differences in the interpretation of historical phenomena in the light of the topic raised from the standpoint of the past and modern scientific views; generalizations – with the aim of conceptualizing the concept of «the creative phenomenon of M.M. Sinelnikov» in the time space of Ukrainian culture from the epoch of modern to postmodern. **The scientific novelty of the work** consists in addressing the personality of an actor, director, teacher, entrepreneur

M.M. Sinelnikov, forgotten today, but outstanding in his time, whose cultural activities largely influenced the formation and development of the fundamental principles of the national theater culture; in the conceptualization of the cultural heritage of the Creator and the actualization of the cultural and artistic tenets of his work for contemporary art. **Findings.** The article substantiates the need for a cultural research of the creative phenomenon of M.M.Sinelnikov, whose conceptual sphere had a reformatory effect on the formation and development of the cultural and creative expanse of Ukraine in the late 19th – early 20th centuries; rethinking and actualization of his artistic and aesthetic tenets in modern conditions.

Key words: culture, dialogue of cultures, cultural essence, personality culture, creative person.

Актуальність теми дослідження. Сучасна наукова думка перебуває в активному багатоаспектному дослідницькому русі. Коло уваги науковців охоплює широкий спектр питань, від ретроспективних до сучасних тем і проблем. Дослідницька практика сьогодення позначена специфікою синтезованого висвітлення теми, в парадигмах кількох наук. Основним об'єктом зазначеної багатогалузевої уваги незмінно залишається Людина, як культурний, соціокультурний, історичний, мистецький Феномен. Осягнути природу унікального, виключного явища або особистості, завдання, яким передбачається занурення у витoki, диференціація сутнісних складових досліджуваного явища або постаті і інтегрування культурного досвіду в реалії сьогодення. Необхідність відродження для культурної свідомості і повернення до загальнокультурного обігу творчого надбання видатного у свій час режисера, педагога і антрепренера Миколи Миколайовича Синельникова динамічно актуалізується в суперечностях сучасного соціокультурного поліфонізму.

Концептосфера мистецьких пошуків М.М.Синельникова – це цілісна виражена система уявлень, тверджень, напрацювань щодо творчості. Домінантними в ній виступають виховні, просвітницькі, високо естетичні культурницькі завдання, які покликані «діяти» по обидві сторони рампи. Театр М.М. Синельникова як творчий феномен репрезентував й опрацював у свій час (кінець XIX – перша третина XX століття) концепт соціокультурної сутності мистецтва. В сучасних умовах домінування арт-практик, арт-проектів з орієнтиром останніх на базові складові постмодерну: процеси глобалізації, інтеграції культури, стирання кордонів між культурами, синтез видів і жанрів мистецтва – результатом «творчості» постає певний уніфікований продукт, який має бути зрозумілим глядачам на різних континентах. Пафос глобалізаційних настроїв погрожує, однак, поступовим стиранням рис національної ідентичності будь-якого народу. Така перспектива цілком логічна в площині постмодернових теорій, але в площині соціальних і духовних категорій викликає заперечення.

Сучасне гуманітарне знання у широті наукових завдань гостро ставить питання про значення і функції театру як соціокультурного інституту. Актуальність проблеми продиктована сьогодишнім кризовим станом буття і свідомості соціуму. Суперечливість мистецької платформи постмодернізму не відповідає потребам сучасних глядацьких запитів. Українська культура початку XXI століття потребує енергетичного життєдайного донора, яким може бути саме концептуальний – просвітницький, виховний, високохудожній – Театр. Таким чином, відродження й аналітичний вимір творчої концепції М.М. Синельникова, екстраполяція його мистецьких висновків набуває формату корисного досвіду із неодмінним інтегруванням його в сучасні мистецькі та соціокультурні процеси.

Аналіз досліджень. Тематична палітра сучасних наукових досліджень відзначається динамічністю і багатоаспектністю. Попри сфокусованість на різних напрямках і концепціях, широту та різноманітність дослідницьких пошуків і світоглядних позицій, наукова думка об'єднана спільною метою – дослідити Феномен Людини. Людина пізнає саму себе від миті, коли зрозуміла, що мислить. За тисячі років, увічнена й уславлена в безлічі творів – наукових та художніх – Людина залишилася загадкою, тобто спричинила і активізувала процес вічного пошуку відгадки. В намаганнях аналітично дослідити і концептуалізувати феноменологічну сутність Людини, історики, соціологи, культурологи та мистецтвознавці виводять ґрунтовні масиви теоретичних знань. Складається парадоксальна ситуація: чим ширші уявлення про Людину, тим складнішою й непізнанішою вона постає. І навпаки.

Мета даної роботи не передбачає перегляд повного об'єму наукової літератури з проблем Феномену Людини. Завдання, які ставимо, значно вужчі і конкретніші: по-перше персоніфіковано предмет дослідження – це напівзабутий на сьогодні, але видатний і визначний фундатор театральної справи кінця XIX – початку XX століття: режисер, педагог, антрепренер М.М. Синельников; по-друге чітко встановлено часові межі об'єкту дослідження – це культурний простір України кінця XIX – початку XX століття.

В сучасній науковій літературі не існує спеціального аналітичного дослідження творчого феномену М.М. Синельникова. Не було ґрунтовних розробок з проблем критичного осмислення культурно-мистецької діяльності Майстра і за часів його активної професійної практики. Прижиттєві оцінки мистецької діяльності М.М. Синельникова мали переважно інформативний характер. Певне

виключення становлять: мемуари М.М. Синельникова «Шістдесят років на сцені. Нотатки», стаття А.А. Бартошевича «М.М. Синельников і руський провінційний театр», яка вміщена передмовою до книги спогадів М.М. Синельникова «Шістдесят років на сцені. Нотатки», монографія Н.Слонової «М.М. Синельников» та театральні рецензії. Перевага перелічених джерел пояснюється більш широким інформативним оповіщенням у порівнянні із великою кількістю спогадів, відгуків сучасників митця. На перехресті цієї різнобарвної літератури, в якій, практично, відсутня аналітична складова, все ж таки постає феноменальна мистецька постать Миколи Миколайовича Синельникова, багатобічна творча діяльність якого відзначилася реформаторською, «законодавчою» роллю у становленні та розвитку культурно-мистецького простору України кінця XIX – початку XX століття. Множина талантів: актор, режисер, педагог, антрепренер і блискуча їх реалізація вивели М.М. Синельникова в положення визнаного фундатора театральної справи свого часу. Розуміння ним статусу та завдань театру реалізувалося у трансформації останнього із суто розваги у вагоме, дієве соціокультурне явище. Таким чином, потреба ґрунтовного аналітичного дослідження творчого концепту видатного діяча з перспективою інтегрального використання набутого ним досвіду в сучасних мистецьких процесах, наочно актуалізована.

Виклад основного матеріалу. Феномен творчості – одне з найактуальніших питань наукової уваги у всі часи. Видатне явище, непересічна мистецька особистість були і залишаються об'єктами досліджень науковців. Питання Феномену культури, Культурної пам'яті стають предметами досліджень не тільки культурологів та мистецтвознавців, а й соціологів, істориків і філософів. Така багатоаспектна аналітика виводить в ступінь першозначущості самі поняття Культура і Пам'ять. Людина – носій пам'яті і ретранслятор культури, Людина і культура – два феномени, які взаєморозвивають, взаємозбагачують і взаємотворять один одного. Усвідомлення цього наводить на думку про людинотворчу сутність культури та про велику відповідальність перед нащадками і про феномен Людини-митця. Сучасна дослідницька думка розділена на напрями і концепції, репрезентуючи широту та різноманітність наукових пошуків і світоглядних позицій, водночас об'єднана спільною метою – дослідити феномен Людини, як «міри всіх речей». Феномен творчої особистості в історичному просторі, як один із напрямків наукової уваги, не втрачаючи актуальності, набуває формату міждисциплінарного знання. Соціологи, історики, культурологи, мистецтвознавці, у відповідності до своїх наукових завдань, досліджують виключні явища, процеси та особистості у поліфонізмі їх талантів і творчих вимірів. Такий різнобічний підхід дає можливість об'ємно, у множині аспектів, ґрунтовно, дослідити сутність поняття «творчого феномену», з метою визначення його місця, ролі та значення в культурному просторі, формулювання основоположних засад творчої концепції і інтеграції мистецького досвіду в процеси сучасного культурного руху. Масив теорій і концептів з цієї теми є узагальненням культурно-історичного досвіду, який переконує в певних закономірностях, в тому, що історія людства – це нескінченний культурний діалог епох. Наукові розробки вчених, зокрема, О.Шпенглера, А.Тойнбі, М.Бахтіна присвячені трактуванню «діалогу культур». Теорію діалогічності культури продовжує історик, культуролог В.С. Біблер. Його праця «Культура. Діалог культур (досвід визначення)» присвячена дослідженню поняття культура в історичному просторі із детальною акцентуацією «дивних здвигів» (перетворення), що відбувалися в ній впродовж XX століття. Вчений вибудовує феноменологічний образ культури, ідея якої, за його переконанням, сприймається в певному інтегральному протиставленні. Він стверджує наявність двох типів історичної спадкоємності. Один з них підпорядкований схематизмові «руху по сходах «прогресу»» (це – освіта, наука). Другий тип (культура, мистецтво) розвивається у форматі іншої схеми. «Ця сфера – мистецтво. Тут навіть “на око” – все інакше. По-перше, тут не можна сказати, що, скажімо, Софокл “знятий” Шекспіром, що оригінал Пікассо зробив непотрібним вперше відкривати оригінал (обов'язково оригінал) Рембрандта. Навіть різкіше: тут не тільки Шекспір неможливий (ну звичайно ж) без Софокла або Брехт – без Шекспіра, без внутрішньої переклички, відштовхування, переосмислення, а й – обов'язково – зворотно: Софокл неможливий без Шекспіра; Софокл інакше, та й більш унікально, розуміється й інакше формулюється у сполученні з Шекспіром. В мистецтві “раніше” й “пізніше” співвідносні, одночасні, передують один одному, нарешті, це є коріння один одного не тільки в нашому розумінні, але саме у всій унікальності, “ущільненості”, загальності власного, особливого, неповторного буття» [2]. Співвідносність, одночасність категорій «раніше» – «пізніше» складають концепт загального розвитку культури. Важливо, аби картина ставала цілісною, заповнити змістом так звані «білі плями», тобто відновити для культурної свідомості напівзабуті, а отже й малодосліджені художньо-мистецькі постаті та явища, відсутність яких утворює значні пустоти у вітчизняному культурно-історичному русі. Тоді зв'язок між «раніше» – «пізніше» не уриватиметься.

Звернення до творчого феномену талановитого режисера Миколи Миколайовича Синельникова, відновлення і аналітична оцінка важливих результатів його творчих та інтелектуальних пошуків й висновків, завдання, що ціннісне множиною своїх культурних наслідків. По-перше, встановлюється «діалог епох», по-друге – оновлюється мистецька карта України, по-третє – стає доступним яскравий досвід успішного унікального концепту – Театру М.М.Синельникова.

Наукова розробка теми щодо вивчення творчого феномену М.М. Синельникова перебуває в ембріональному стані. Існуючий дефіцит наукознавчої уваги з однієї сторони ускладнює завдання, а з іншої – розкриває широку перспективу для творчого наукового поступу.

Масштаб особистості М.М. Синельникова красномовно відбиває старовинне акторське прислів'я: в Імператорських училищах – школа, а у М.М. Синельникова – університет. Вислів демонструє виключність – особистісну, професійну, інтелектуальну – видатного діяча. В схожих наголосах висвітлювалась постать и творчість митця в прижиттєвих статтях.

Стаття А.А. Бартошевича «М.М. Синельников і руський провінційний театр» стала своєрідним прологом до мемуарів М.М.Синельникова «Шістдесят років на сцені. Нотатки» і була вміщена до них передмовою. А.А.Бартошевич обмежив кордони творчої практики митця провінцією, звузивши таким чином його зони впливу на культурно-мистецькі процеси. Десятиліття роботи в театрі Корша в Москві згадані в статі лише побіжно, хоча цей період був надзвичайно важливим й рушійним для професійної свідомості М.М. Синельникова. Розробляючи питання еволюції провінційного театру А.А.Бартошевич залишив для наступних поколінь цінні ґрунтовні думки щодо специфіки часу (друга половина ХІХ – початок ХХ століття, до революції) і творчості в ньому. Автор розглянув етапи становлення творчої свідомості М.М. Синельникова на тлі соціокультурних процесів, що відбувалися в країні в ті часи. В статті зроблено спробу поєднати соціально-економічні трансформації суспільства із рухом змін у культурних сферах, визначити взаємозв'язок, взаємодію та взаємовплив між цими процесами. Автор досліджує еволюцію Театру як соціокультурного явища, позначаючи важливі етапи становлення: від Театру – осередку розваги до Театру – просвітницького, культурно-виховного. Такі визначні трансформації театрального буття ілюструються автором дослідженням специфіки існування кріпацького театру, провінційних і столичних театрів. Простежуючи відмінності між столицею і провінцією, враховуючи історично існуючу ускладненість відношень між ними, що пояснювалося відмінністю соціокультурного середовища: різницею в колі інтересів, правовими нормами, автор, однак, не радить проводити чітку межу між провінцією і столицею, тому що постійний взаємообмін творчими кадрами певною мірою єднав ці «полюси». Визнаючи за провінцією велике значення у розвитку і культурній еволюції театральної справи, в своїй статті А.А.Бартошевич полемізує із поширеним на той час принизливим ставленням до провінційного театру, а інколи й повним ігноруванням його ролі та значення. Зокрема, критиці піддано було твердження В.Всеволодського-Гернгросса («История русского театра») про те, що провінційний театр не мав ніякого значення. Стверджуючи і доводячи важливість ролі та значення провінційного театру, акцентуючи взаємовплив і взаємозбагачення двох мистецьких «полюсів» – столичного і провінційного, А.А.Бартошевич ілюструє свою теорію прикладами, коли провінційні театральні колективи за культурно-художнім рівнем ставали значно вище ніж деякі столичні театри. Автор виділяє Харків, як місто високої театральної культури. А мистецька постать Миколи Миколайовича Синельникова як найяскравіше доводила його твердження. А.А. Бартошевич, встановлюючи історичні межі діяльності митця, відзначає не тільки рекордну тривалість творчої практики М.М. Синельникова, а й набуття ним багатющого досвіду – від актора-початківця в харківській антрепризі М.М.Дюкова до видатного режисера, педагога і організатора театральної справи. Стаття А.А. Бартошевича становить вагому цінність з огляду на спробу автора «вписати» творчий шлях М.М. Синельникова в процес формування, розвитку і становлення високохудожніх принципів і засад провінційного театру як реформаторський. Автор наголошує на первинності важливих змін в театральній культурі, що належать М.М. Синельникову і є результатом його творчих й інтелектуальних шукань. Так, в статті зазначається: «Таке характерне для натуралістичного театру нововведення, як “четверта стіна”, розстановка меблів та розсаджування акторів спиною до глядачів, не були “винайдені” Художнім театром, який лише використав вже застосований саме в провінціальному театрі принцип і послідовно призвів його в життя. Теж саме стосується й цілого ряду заходів, широко відомих у якості мхатовських, але насправді вони органічно виростили із загальної еволюції театру: відмові від музичних антрактів, виходам на аплодисменти в середині дії, характеру театральних афіш тощо. Все це задовго до виникнення Художнього театру застосовано Н.Н. Синельниковим в провінції цілком самостійно та не отримало широкого розголосу лише в силу обмеженості сфери його впливу на той час» [1, 35]. Саме ця «обмеженість» призвела до зміщення акцентів в культуротворчих процесах того часу, тому «реформи» М.М. Синельникова «без

лапок» цитувалися визнаними «законодавцями» театральної справи. Завершальним «акордом» статті А.А. Бартошевича став його заклик взятися за встановлення історичної достовірності мистецької ваги провінційного театру із справедливим визначенням його ролі і місця в загальних культурних процесах, що відбувалися на зламі XIX і XX століть; за глибинне вивчення творчого доробку видатного митця-реформатора Миколи Миколайовича Синельникова, з метою використання його досягнень задля подальшого успішного розвитку художньої культури сьогодення і майбутнього. Пафос ідеї А.А. Бартошевича був підхоплений Н.Слоновою, яка видала монографію «Микола Миколайович Синельников. 1855 – 1939». Праця вийшла друком у 1956 році і маючи вагому інформаційну цінність, все ж таки, за визначенням авторки, не мала за мету ґрунтовного аналізу багатобічної діяльності талановитого митця. Монографія лише коротко знайомить із творчим обличчям М.М. Синельникова. Н.Слонова оцінюючи роль та значення діяльності М.М. Синельникова, закликала дослідників долучитися до всебічного вивчення творчого феномену митця. Напевне мінялися часи і герої, тому ім'я М.М. Синельникова з плином часу поступово забувалося.

Дослідження сучасних культурологів і мистецтвознавців, що присвячені мистецьким процесам або явищами кінця XIX – початку XX століття обходять увагою постать М.М. Синельникова. Ім'я митця тільки згадується. Так приміром, в монографії Г. Веселовської «Театральні перехрестя Києва 1900-1910-х рр. (Київський театральний модернізм)», М.М. Синельников згадується суто інформативно у зв'язку із висвітленням історії театру «Соловцов» періоду 1914-1915рр. Такий же підхід спостерігаємо і в інших статтях, присвячених українській культурі означеного періоду. Парадоксальність ситуації в тім, що з одного боку існує величезна кількість спогадів видатних й визначних діячів культури, які високо оцінювали заслуги й пієтетно, шанобливо, захоплено згадували М.М. Синельникова і, з другого боку – несумісна із цим наукова неувага до факту присутності в минулому нашої культури феноменальної мистецької постаті. Тому відновлення для культурної свідомості творчої особистості Миколи Миколайовича Синельникова; визначення ролі та значення його реформаторської діяльності для української культури кінця XIX – початку XX століття; переосмислення й інтеграція мистецьких постулатів Майстра в сучасні творчі процеси – наочно актуалізуються і постають невідкладною метою.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу методологічних засад дослідження творчого феномену М.М. Синельникова, опрацьовано філософську, культурологічну та мистецтвознавчу літературу за обраною темою. Огляд джерел виявив наявність існуючого дефіциту наукової уваги і загострив потребу культурологічного дослідження теми.

Література

1. Бартошевич А.А. М.М. Синельников і руський провінційний театр//М.М. Синельников «Шістдесят років на сцені. Нотатки»/М.М. Синельников. Харків: Харківський театр російської драми, 1935. С. 35.
2. Біблер В.С. Культура. Діалог культур (досвід визначення). Питання філософії, 1989, №6 – URL <https://naukabooks.ru> > text
3. Веселовська Г.І. Театральні перехрестя Києва 1900-1910 рр. (Київський театральний модернізм) Монографія. Київ, вид-во «Гнозис». 2007. 328 с.
4. Семененко О.П. Харків, Харків... Харків, вид-во «Харків», 1992. 160 с.
5. Синельников М.М. Шістдесят років на сцені. Нотатки. Харків: Харківський театр російської драми, 1935. 347 с.
6. Слонова Н. М.М. Синельников. 1855-1939. Монографія. Москва, вид-во «Мистецтво». 1956. 120 с.

References

1. Bartoshevych A.A.(1935) M.M. Synelnykov i rus'kyj provincijnyj teatr//M.M. Synelnykov «Shistdesyat rokiv na sceni. Notatky»/M.M. Synelnykov. Harkiv: Harkiv's'kyj teatr rosij's'koyi dramy`. 35 [in Ukrainian].
2. Bibler V.S.(1989) Kul'tura. Dialog kul'tur (dosvid vy`znachennya). Py`tannya filosofiyi, #6 – URL <https://naukabooks.ru> > text [in Russian].
3. Veselov's'ka G.I.(2007) Teatral`ni perexrestya Ky`yeva 1900-1910 rr. (Ky`yivs`kyj teatral`nyj modernizm) Monografiya. Ky`yiv, vy`d-vo «Gnozys». [in Ukrainian]
4. Semenenko O.P. (1992) Harkiv, Harkiv... Harkiv, vy`d-vo «Harkiv» [in Ukrainian].
5. Synelnykov M.M.(1935) Shistdesyat rokiv na sceni. Notatky`. Harkiv: Harkiv's`kyj teatr rosij's`koyi dramy` [in Ukrainian].
6. Slonova N.(1956) M.M. Synelnykov. 1855-1939. Monografiya. Moskva, vy`d-vo «My`stecztvo» [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.02.2019 р.